

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті проаналізовано основні аспекти екологізації підприємницької діяльності; пріоритети, заходи та інструменти забезпечення екологічної безпеки господарювання в умовах екологічного та економічного кризисів. Зроблено висновок про необхідність стратегічного повороту в напрямках і методах природопольовання, забезпечуючого енерго- та ресурсозбереження, реєциклінг, мінімізацію відходів.

Ключевые слова: екологічна безпека, підприємницька діяльність, природні ресурси, економіка, екологічний кризис.

The article analyzes the main aspects of enterprise ecology as well as priorities, measures and tools to achieve ecological safety in business in conditions of ecological and economic crises. It concludes with the importance of strategic targeting of environmentally-friendly ways and methods of using natural resources such as energy and resource saving technology, recycling, and waste minimization.

Keywords: ecological safety, enterprise activities, natural resources, economy, ecological crisis.

Екологічна безпека, так само як і раціональне використання природних ресурсів, останнім часом серйозно турбують економістів і підприємців. Навіть незважаючи на те, що кожен розуміє під цими проблемами щось своє. Частіше за все вчені мають на увазі всім відому «соціальна відповідальність бізнесу», який не тільки за прибутком женеться, але і планету рятує. Так було до кризи. В 2009 році екологічний аспект безпеки підприємці можуть розглядати в зовсім іншому світлі. Уповільнення росту, почастищення банкрутства можуть остудити їх «зелений» запал. Іншими словами, природу можуть принести в жертву економіці, яка для багатьох урядів виявиться на першому місці. Таким чином, реальний екорозвиток соціуму виявив одну з найістотніших суперечностей, що значною мірою виражає сутність екологічної безпеки, – це компроміс між необхідністю подальшого нарощування виробництва і компенсаційними можливостями біосфери.

По суті, це означає, що на перший план виходить пошук засобів розв'язання суперечностей між економічним поступом і збереженням довкілля, досягнення повної збалансованості між цими сферами. Ігнорування цієї єдності, забуття того, що не тільки виробництво, а й сама природа є основою людської життєдіяльності, – одна з гносеологічних і діяльнісних причин екокризи. Ось чому теза про сутнісну єдність економіки і екології є однією з основ, на якій будуватимемо постулати екологічної безпеки підприємницької діяльності.

Екологічну безпеку, пріоритети соціального регулювання національного соціально-економічного розвитку в умовах сучасних трансформацій суспільства

детально досліджено в роботах сучасних учених – як філософів М. М. Кисельова, Ф. М. Канака, А. В. Толстоухова, М. І. Хілька, так і економістів О. О. Веклича, Є. В. Хлобистова, Л. Г. Мельника [1–6]. Але в умовах сучасності швидко відбувається і яскраво відчувається процес зміни соціально-економічних умов і морально-політичних парадигм. Ті переконання, що їх ще недавно вважали, принаймні офіційно, беззаперечними, тепер уже втратили колишню однозначність. В умовах світової економічної кризи деякі політичні течії скидають маски захисників природи. Прибутки виявляються важливішими. Сьогодні вже очевидно, що сучасні постіндустріальні суспільства традиційним способом розвиватися далі вже не можуть, відбувається крах «зелених» ілюзій у суспільстві. Це зумовлює актуалізацію проблем екологічної безпеки підприємницької діяльності, ставить завдання знайти нові стратегії і пріоритети екологізації економіки.

Слід зазначити, що екологічні труднощі підприємницької діяльності значною мірою зумовлені панівними в наш час системами цінностей. Суспільство проектує на природу свої як позитивні, так і негативні сторони і тим самим багато в чому визначає стан природи. Сучасна екологічна криза є певною мірою симптомом душевного й духовного неблагополуччя людини. Які екологічні наслідки цього? По-перше, орієнтація на споживацтво, а не споживання, призводить до виснаження й деградації природи. І, по-друге, посилюється агресивність поведінки людини в умовах обмежених ресурсів. Споживацтво небезпечне і з економічної точки зору, оскільки природа не в змозі через обмеженість її ресурсів у кожний конкретний момент часу задовольнити нескінченні матеріальні потреби людини.

Тож необхідно змінити цінності, насамперед ті, які регулюють ставлення людини до природи. Важливо усвідомити, що саме по собі зростання добробуту, поліпшення умов існування ще не робить людей щасливими. І потрібно вгамувати свої традиційні раціонально-прагматичні пріоритети, суттєво підвищити рівень моральності й духовності. Ідея всеосяжного контролю над природою є плодом зарозумілості, що народилася тоді, коли вважали, що природа існує лише для комфорту людини.

Чи можна уникнути екологічної катастрофи, не знижуючи, а, навпаки, прискорюючи розвиток продуктивних сил, і водночас зберегти біосферу? Цілком зрозуміло, що співіснування цих двох тенденцій передбачає і наявність обмежень для їх спільного розвитку, пошук компромісних рішень. Це свідчення того, що взаємодія суспільства і природи досягла такого рівня, коли вже видно риси спільної деградації, соціального й екологічного регресу. Тому термін «коеволюція», тобто спільна їх еволюція, найкраще передає сутність такої ситуації.

Слід водночас зазначити, що абсолютно всі тенденції погіршення екологічної ситуації у світі властиві природному довікілью України. Водночас Україна є одним із регіонів, що досить суттєво впливає на збереження і посилення негативних глобальних тенденцій, оскільки тут ресурсо- й енергоспоживання на одиницю валового національного продукту в 2-3 рази вищі, ніж у країнах Західної Європи та США, й у 5-6 разів – ніж у Японії. Витрати на природоохоронні заходи в Україні малоефективні, як і самі природоохоронні споруди, у проекти яких закладають застарілі й неефективні технології. У них часто не передбачено можливості

реконструкції підприємств і зменшення обсягів викидів [7].

З усіма своїми деформаціями та диспропорціями в економіці й технології Україна підійшла до необхідності стратегічного повороту в напрямках і методах природокористування. Це повинні бути превентивні екологічні заходи, що гарантують енерго- й ресурсозбереження, відкривають можливості удосконалення (ефективної модифікації) технологій, упровадження реєциклінгу й мінімізацію відходів. Реалізація цього комплексу нових економічних орієнтирів підприємницької діяльності передбачає вирішення таких завдань екологічної безпеки:

- максимально скоротити енергоємність й ресурсомісткість валового національного продукту і споживання енергії та ресурсів у розрахунку на одного жителя;

- поступово зменшувати як фізичний обсяг, так і частку ресурсів у загальному експорті;

- локалізувати й модернізувати екологічно небезпечні галузі (металургійну, хімічну, енергетичну);

- заборонити імпорт і захоронення небезпечних відходів;

- максимально скоротити вирубки лісу, а також запровадити інтенсивне лісовідновлення; розширювати території заповідників і національних парків;

- сприяти стабілізації чисельності населення за рахунок підвищення середнього рівня тривалості життя і заохочення осілості;

- нарощувати науковий потенціал у сфері екології, особливо перспективних, фундаментальних досліджень, що допомагають сформулювати стратегію, яка могла б забезпечити екологічну стабільність України в ХХІ столітті;

- створювати контрольну-спостережну інфраструктуру, яка б спиралася на регіональні й локальні системи моніторингу, оскільки екологічні проблеми специфічні і звичайно мають певну географічну локалізацію;

- спираючись на законодавство, сформувати інфраструктуру фінансового забезпечення вирішення екологічних проблем;

- вирішення проблем боротьби із забрудненням довкілля належить здебільшого передавати на регіональний і місцевий рівні.

Інтернаціоналізація еколого-економічних відносин у світовому просторі підприємницької діяльності породжує низку проблем, які важко вирішити на нашому етапі розвитку суспільства. Маємо на увазі, зокрема, пошук методів міжнародного регулювання природокористування й міждержавних еколого-економічних відносин. Саме тому Міжнародне товариство з екологічної економіки, активними членами якого є десятки країн світу, визначає екологію як «господарство природи (nature's household)», а економіку – як «господарство людини (humankind's household)» і ставить на меті дослідити «екологію людини» й «економіку природи», всю мережу взаємозв'язків, що включає економічну підсистему як частину або невід'ємний компонент глобальної екосистеми [8].

Необхідно розробити дієві інструменти, які могли б забезпечити отримання подвійного ефекту: на макроекономічному рівні створення можливостей комплексної реалізації національних і міжнародних інтересів щодо забезпечення глобальних та

локальних передумов подальшого економічного зростання, а на мікроекономічному рівні – його регулювання. Це стосується, перш за все, галузі міжнародної торгівлі.

Світова практика зовнішньоторговельної діяльності налічує багато модифікацій інструментів (митно-податкових, політичних морально-релігійних), які, безумовно, мають бути трансформовані стосовно розв'язання завдань екологічного характеру.

Адміністративні інструменти виконують функцію заходів швидкого реагування на ситуацію, що склалася, і притаманні в основному перехідному періоду. Економічні інструменти покликані вирішувати стратегічні завдання на етапі стабілізації ринкових відносин і сталого розвитку. Використання регуляторного інструментарію в різних комбінаціях дасть змогу захистити внутрішній ринок України і споживача від неякісної та екологічно небезпечної продукції.

Країна-експортер, поставляючи продукцію на внутрішній ринок інших країн, переносить туди ж виробниче або невиробниче використання продукції і, можливо, її утилізацію, якщо інше не обумовлено. У свою чергу, країна-імпортер приймає відповідні продукцію та процеси на своєму ринку. Знаючи схеми торговельних потоків між країнами, можна визначити арсенал необхідних інструментів, що регулюють ці потоки товарів, з урахуванням їх безпеки для середовища та споживача. Отже, система інструментів має виконувати одночасно бар'єрну функцію і функцію регулювання внутрішнього ринку.

Реформування зовнішньоекономічної діяльності слід розглядати як частину глобального механізму екологічного регулювання, як мотиваційний, стимулювальний та фінансовий фактор зовнішнього впливу на національну екологічну безпеку. Наприклад, виробники екологічно чистої сировини та продуктів її переробки можуть бути об'єднані регіональними зовнішньоторговельними центрами, що інтегрують у своїй діяльності весь комплекс послуг, які супроводжують встановлення і зміцнення зовнішньоторговельних зв'язків. У майбутньому розвитку зазначених схем просування екологічно чистої продукції на світовий ринок спостерігаємо можливість упорядкувати наявні інструменти й вибрати з них найбільш прийнятні. Слід зазначити, що такі тенденції у зовнішньоекономічній діяльності відрізняються потужним позитивним потенціалом для розвитку внутрішнього ринку високоякісної й екологічно безпечної продукції, забезпечуючи його насичення та цінову конкурентоспроможність.

Традиційність застосування митного регулювання експортно-імпортних операцій визначає різноманітність форм мита. Механізм їх дії сприяє скороченню обсягів зовнішньоторговельних потоків і збільшує ціну товару для споживачів. Виходячи із специфіки розрахунку цих форм мита, прибуток держави формується за рахунок як споживачів, так і виробників. Таким чином, через фіскальну функцію мита можливо регулювати споживання сировини й готової продукції, які не відповідають екологічним стандартам. У цьому разі рішення про допуск товару на внутрішній ринок приймає не споживач, а держава, регулюючи обсяги споживання через ціновий механізм. В іншому випадку, якщо товар високоякісний, можуть бути використані преференційні (пільгові) мита. Проте остаточне рішення залежатиме від стану національного ринку стосовно відповідної товарної позиції або групи товарів.

Досягнення екологічної безпеки може бути створене шляхом використання потенціалу субсидування підприємницької діяльності. Природоохоронне призначення субсидій має стимулювальну основу, дає змогу без наслідків просувати продукцію національних товаровиробників і підтримувати конкуренцію на внутрішньому ринку екологічно безпечної продукції за рахунок імпорту.

Як інструмент екологічної безпеки в міжнародній торгівлі може бути використаний також механізм жорстких кількісних обмежень. Відомо, що одне з цільових призначень експортних квот полягає у запобіганні виснаженню природних ресурсів, підтриманні галузей, які використовують місцеву сировину, і в збереженні на внутрішньому ринку стабільного рівня споживання. Імпортні квоти як засіб кількісного регулювання товару, який ввозять, замінюють ринковий механізм адміністративним регулюванням, що дозволяє реалізувати заборонні заходи щодо екологічно неповноцінної продукції. Проте такий метод не сприяє впровадженню технологічних і природоохоронних інновацій.

Доповненням до механізму квотування можуть бути добровільні обмеження експорту. В окремих випадках це дає можливість одержати додатковий прибуток і розглядати його як джерело фінансування природоохоронних завдань. Відомо, що розподіл квот здійснюється за допомогою імпортних ліцензій. Використання їх для розв'язання природоохоронних проблем стає можливим лише в напрямі зміни частки ринку екологічно небезпечних товарів і вибору країни – постачальника необхідного товару за принципом надання переваги. Доцільність застосування цих інструментів слід обов'язково аналізувати, акцентуючи увагу, головним чином, на їх взаємозв'язку із структурою товарних потоків.

Відмінність фінансових можливостей країн з різним рівнем економічного розвитку створює умови для активізації екологічного демпінгу, що можна розглядати як нову еволюційну форму демпінгових заходів. Головними її напрямками слід визнати створення екологічної інфраструктури, забезпечення міжнародного обміну у сфері інноваційних напрямів екотехнологій, бізнесу, становлення фінансово-кредитних інститутів, які забезпечують фінансування природоохоронних проектів, що пройшли експертизу, створення інституту екологічної стандартизації та сертифікації, становлення екологічного менеджменту.

Стратегічним напрямом створення систем екологічного керування підприємницькою діяльністю є керування якістю продукції та виробництва відповідно до стандартів ISO 9000. Ці стандарти – наслідок розвитку менеджменту якості та реалізації прав споживачів на володіння інформацією про якість.

Закономірним результатом екобезпечної підприємницької діяльності є інформування споживача про екологічний імідж товару шляхом його маркування. Основою екологічного маркування є стандарти ISO 14000 і системи міжнародної сертифікації. Інформативний аспект маркування стосується виробництва, використання та утилізації (рециклінгу) продукції. У підсумку споживач одержує інформацію про екологічну безпеку виробничого процесу, склад продукції, використання вторинної сировини під час виробництва товару й способи її утилізації. Не виключене й узагальнення зазначених параметрів в одному умовному позначенні.

Дієвим інструментом регулювання екологічної безпеки підприємницької діяльності є екологічний аудит та екологічна експертиза. Ці еколого-економічні процедури виявляють невідповідність технологічного процесу та його результату вимогам природоохоронного законодавства. Водночас вони формують інформаційну основу для прийняття рішень зацікавленими групами (власниками підприємств, акціонерами, інвесторами, громадськістю). Поєднання контролювальної, спрямовувальної та інформаційної функцій забезпечує комплексну оцінку інвестиційної привабливості суб'єкта господарювання та його екологічної безпеки.

В умовах інтернаціоналізації господарсько-економічних зв'язків слід діяти екологічно грамотно й виважено, щоб Україна не перетворилася на специфічну екологічну колонію. А щоб цього не сталося, під час оцінки проектів щодо створення спільних підприємств, вільних економічних зон, трансконтинентальних комунікаційних коридорів, газо- й нафтопроводів, діяльності акціонерних компаній за участю іноземних інвесторів слід забезпечити еколого-економічний підхід та їх всебічну й об'єктивну екологічну експертизу із залученням фахівців-екологів різних галузей знань, зокрема і зарубіжних.

Тому наша держава має радикально змінити стан справ щодо реального забезпечення власних ресурсо-екологічних інтересів у зовнішньоекономічній підприємницької діяльності на основі застосування ефективних інструментів досягнення міждержавного паритету під час розгляду питань про транскордонне перенесення шкідливих речовин та промислових викидів і скидів, будівництва й функціонування трансконтинентальних комунікацій, нафто- й газопроводів тощо. Крім того, слід розробити і запровадити в практику дієві механізми стимулювання залучення іноземних інвестицій на екологічні цілі, а також всебічно сприяти виконанню своїх зобов'язань за міжнародними угодами з проблем довкілля й розвитку.

Особливого значення тепер набувають питання формування раціональної та дієвої системи державного регулювання й управління екологічністю підприємницької діяльності, ресурсо-екологічною безпекою на національному, регіональному й місцевому рівнях. Ця система має бути спрямована на реалізацію сучасної еколого-економічної стратегії на чітко визначених екологічних пріоритетах.

Аналіз, узагальнення та детальне дослідження екологічних особливостей підприємницької діяльності дозволяє зробити висновок, що основними національними та регіональними екологічними пріоритетами на найближчу перспективу в Україні слід вважати:

- розроблення та впровадження альтернативних способів вироблення енергії (а не нарощування видобутку вітчизняних паливно-енергетичних ресурсів, як вважають деякі політики і можновладці);
- реалізацію програми екологічного відродження Дніпра й регіональних заходів, які забезпечать суттєве підвищення якості питної води, відновлення втраченої корисної біопродуктивності, зокрема рибопродуктивності водойм;
- екологічне оздоровлення, повномасштабну детоксикацію природи в гостроекокризових регіонах (Донбас, Кривбас, Чорнобиль та ін.) на основі

технологічної реконструкції та формування раціональної регіональної структури економіки, здійснення комплексу ефективних природоохоронних заходів;

- всебічну охорону земельного фонду держави, боротьбу з ерозією та деградацією ґрунтового покриву на основі екологічної оптимізації агроландшафтів, удосконалення структури сільгоспугідь й агротехніки, застосування екологобезпечних технологій, а також суттєвого зменшення рівнів розораності земельної площі;

- повне припинення забруднення екосистем басейнів Чорного й Азовського морів і прибережних смуг, їх екологічне відродження з метою відновлення колишніх рівнів рибопродуктивності та рекреаційних потенціалів;

- проведення екологічної реконструкції Полісся і Карпат, щоб відновити порушену екологічну рівновагу та підвищити їх роль у стабілізації екологічної ситуації на значній частині території України;

- створення загальнодержавної мережі національних парків, біосферних заповідників та екологічних пам'яток з метою підтримання належного рівня біорізноманіття.

Особливого значення проблема дотримання вимог екологічної безпеки набуває у зв'язку зі створенням та функціонуванням трансконтинентальних нафто-, газопроводів та інших транспортних коридорів, які пролягають через територію України. Те ж саме стосується і вільних економічних зон та інтернаціональних портів, які передбачено сформувати в деяких регіонах нашої держави, приватизації підприємств за участю іноземних інвесторів. Головне завдання тут полягає в тому, щоб повною мірою враховувати як національні, так і міжнародні пріоритети й імперативи у сфері екології, ресурсо-екологічної безпеки.

Треба, зрештою, покінчити з практикою, коли для досягнення певних соціально-економічних цілей, підвищення макроекономічних показників природу та її ресурси оцінюють й експлуатують майже за нульовим тарифом, а точніше – безкоштовно. Імплантацію екологічних цілей в економічні інтереси суб'єктів господарської діяльності слід розглядати як фундаментальну основу механізму екологізації підприємницької діяльності.

Французький філософ XVII століття Ш. Монтеск'є писав, що природа завжди діє повільно, але оптимально. Навіть у своїх продуктах вона вимагає помірності: поводитися за правилами та відповідно до умов. Якщо ж її примушують, вона швидко виснажується і всю силу, що залишиться, спрямовує на те, щоб зберегти себе, цілком втрачаючи при цьому свою продукувальну спроможність і відтворювальну міць [9]. Унаслідок еволюції та розвитку людство стало наймогутнішим посилювачем і прискорювачем не лише суспільних, а й природних процесів, головним трансформатором останніх. І, зважаючи на це, людина має невідкладно та наполегливо вчитися діяти так, як діє природа, – оптимально, бережливо й виважено.

Література:

1. *Кисельов, М. М.* Національне буття серед екологічних реалій [Текст] / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – К. : Тандем, 2000. – 320 с.
2. *Толстоухов, А. В.* Екобезпечний розвиток: пошук стратегем [Текст] / А. В. Толстоухов, М. І. Хілько. – К. : Знання України, 2001. – 333 с.
3. *Хілько, М. І.* Екологічна політика [Текст] / М. І. Хілько. – К. : Абрис, 1999. – 363 с.
4. *Веклич, О. О.* Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання [Текст] / О. О. Веклич // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 62–70.
5. *Хлобистов, Є. В.* Екологічна безпека трансформаційної економіки [Текст] / Є. В. Хлобистов. – К. : Агентство Чорнобильінтерформ, 2004. – 336 с.
6. *Мельник, Л. Г.* Екологічна економіка [Текст] / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2002. – 346 с.
7. *Прокопенко, О. В.* Екологізація інноваційної діяльності: Мотиваційний підхід [Текст] : монографія / О. В. Прокопенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 392 с.
8. *Маслоу, А.* Новые рубежи человеческой природы [Текст] / А. Маслоу. – М. : Мир, 1999. – 424 с.
9. *Таранов, П. С.* Эмоции ума. Книга всемирных рекордов интеллекта. Мысли, микро-эссе, афоризмы [Текст] / П. С. Таранов. – Симферополь : Реноме, 1997. – Т. 2. – С. 137.